

УДК 069/01

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2023.5.234>

Андрій Нагірняк*

ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МУЗЕОЛОГІЇ ЯК НАУКИ

Анотація: У статті зроблено спробу висвітлити основні досягнення історіографічного дослідження проблеми становлення музеології як науки. Висвітлено напрями музеологічних досліджень і проаналізовано основні дискусійні питання. Зосереджено увагу на змісті термінів «музеологія», «музєзнавство», «музей», а також охарактеризовано літературу, що визначає місце музеології у системі соціо-гуманітарних наук.

Вказано, що незважаючи на інтенсивний розвиток сучасного музєзнавства, залишається невирішеною низка питань, пов'язаних із вивченням музеології не лише як наукової, а й як навчальної дисципліни. Залишається невирішеним і термінологічний інструментарій науки. У статті зазначається, що немає єдиного визначення музеології як науки та її функцій. Також залишається низка питань, які викликані появою нових концепцій і напрямків, що потребують подальших досліджень.

Ключові слова: музеологія, культурна спадщина, нова музеологія, музейний предмет, функції

Музейний світ, на даному етапі розвитку, переживає період трансформації, зумовлений соціальними викликами. І це стає рушієм для розвитку музеології як наукової дисципліни, що прагне збагнути епістемологію та етимологію музею, основи музейної діяльності.

Помітна активізація уваги до проблем музєзнавства як молодій галузі знань, його теоретичного вивчення й удосконалення фахового понятійного апарату свідчить про позитивні зміни у процесі його становлення як зрілої наукової дисципліни¹.

Метою даної статті є спроба розкрити головні досягнення історіографічних досліджень з проблематики формування музеології як науки.

Актуальність дослідження проблем історіографії викликана значною кількістю обставин: і п'ятсотлітнім шляхом розвитку музею як соціокультурного інституту, і урочистою ходою музею всіма контингентами у 20 ст. і, нарешті, несподівані трансформації на початку 21 ст., пов'язані з виходом великої кількості робіт, які аналізують різні аспекти музейного феномену. За останні три десятиліття опубліковано велику кількість статей, монографій і посібників, які рекомендують розуміння різних аспектів історичної, теоретичної та практичної музеології. Однак, історіографічних робіт з музєзнавства нараховується дуже мало².

* Нагірняк Андрій Ярославович – кандидат історичних наук, доцент кафедри Історії, музєзнавства і культурної спадщини Національний університет "Львівська політехніка" (Львів, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1269-1868>; e-mail: Nagirniak1@ukr.net

¹ Маньковська Р. Музеологія як наукова галузь: сучасний дискурс та проблема теоретичного інтегрування // Красзнавство. 2009. Ч. 3-4. С. 136.

² Сапанжа О.С. Історіографія музеології, музєєвєдєніє, музєографії: к вопросу разделєний понятій // Вопросы музеології. 2013. № 2 (8). С. 197.

Сам термін «музеологія» має дуже давню історію. Перша публікація з теорії музейної справи була опублікована у Мюнхені в 1565 р., бельгійським лікарем Квіккебергом. Подальші публікації з даної тематики з'явилися у 17 ст., а в 1727 р. К.Ф. Найкеліус опублікував свою працю, у назві якої вперше згадувався термін «музеологія». У 1877 р. директор музею «Зелене склепіння» (нім. Grünes Gewölbe) Й.Г. Грессе започаткував у Дрездені періодичне видання «Zeitschrift für Museologie und Antiquitätenkunde», де в 1883 р. опублікував працю «Музеологія як спеціальна дисципліна», тим самим започаткувавши домузеологічний етап³.

Формування музеології, як самостійної наукової дисципліни, тривало упродовж усього 20 ст. Значний вплив на формування музезнавчих знань має гіпотеза З. Странського, за якою музезнавство є самостійною науковою дисципліною, предметом якої є особлива позиція людини по відношенню до сучасності, що об'єктивно виражається протягом історії у всіляких музейних формах. Музезнавство, за своєю природою, є суспільною наукою, що належить до мнемонічних і документознавчих дисциплін і сприяє розумінню людини у суспільстві⁴.

Проблеми музезнавства активно досліджуються вітчизняними та зарубіжними вченими. Обговорюється низка проблем, які, у свою чергу, репрезентують головні напрями розвитку теорії та практики музезнавства, висвітлюють інтеграцію музею у соціокультурне життя суспільства.

Аналізуючи історіографічну базу, можна констатувати, що для вивчення теоретичних основ музеології, зокрема понять «музеологія», «музезнавство», а також, визначень об'єкта та предмета музезнавства, присвячено велику кількість досліджень.

Низка науковців застосовують терміни «музезнавство» та «музеологія» як однакові за змістом, адже у рамках теоретичного музезнавства реалізується системний підхід і вирішується весь комплекс питань, пов'язаних із збереженням та актуалізацією всіх форм культурної та природної, рухомої і нерухомої, матеріальної та нематеріальної спадщини⁵.

Дослідник Ю.П. Піщулін термін «музеологія» трактує як теорію музейної справи, а музезнавство – як філософське осмислення такого соціокультурного феномену, як музей⁶.

Сьогодні термін «музеологія» трактують по-різному. Представники «інституційного підходу» («соціальна музеологія» або, інакше, «екомузеологія»)⁷ вважають, що саме музей як соціокультурний інститут та його функції являються предметом музеології як наукової дисципліни. Французький музейник Ж.А. Рів'єр⁸ у своїх дослідженнях запевняє, що предметом музеології є вивчення історії музеїв та їх ролі у суспільстві.

³ Климшин О.С. Сучасні проблеми природничої музеології // Наукові записки Державного природознавчого музею. 2010. Вип. 26. С. 5.

⁴ Desvallees Andre, Mairresse Francois. Ключевые понятия музеологии / пер. на рус. яз. А.В. Урядниковой. Москва, 2012. 101 с.

⁵ Власюк Г.М., Зосимович О.Ю., Хададова М.В. Музезнавство та архівна справа: навч.-метод. посіб. Житомир, 2006. 75 с.; Краткий словарь музейных терминов. Москва, 1974. 51 с.; Лорд Б., Лорд Г.Д. Менеджмент в музейном деле: учебное пособие / Пер. с англ. Э.Н. Гусинского, Ю.И. Турчаниновой. Под ред. А.Б. Голубовского. Москва: Логос, 2002. 256 с.

⁶ Піщулін Ю.П. и др. Музейные термины // Терминологические проблемы музееведения. 1986. С. 36-135.

⁷ Квебекская декларация: основные принципы новой музеологии // Museum: 1985. №148. С. 21; Šola T. The concept and nature of museology // Museum. 1987. № 153. P. 45-49.

⁸ Рив'єр Ж.А. Эволюционное определение экомузея // Museum. 1985. № 148. С. 8-12.

Противники таких поглядів стверджують, що музей не може бути предметом музеології, як педагогіка не є наукою про школу, а освіту та виховання, або астрономія не є наукою про планетарії. Дані музеєзнавці стоять на позиціях так званого «суб'єктного підходу», згідно з яким предметом музеології є музейний предмет як явище. Серед прихильників даного підходу можна виділити німецького дослідника К. Шрайнера⁹, який характеризує музеологію як науку про збирання, зберігання, вивчення та використання музейних предметів.

Значна кількість дослідників займаються цією проблематикою. З їхньої когорти можна виділити дослідження Ю.Г. Гуральник¹⁰, Т.Ю. Юренєвої¹¹, Ю.А. Омельченка¹², В.Ю. Дукельського¹³.

Ю.А. Омельченко запропонував своєрідне трактування термінів музейний предмет – предмет музейного значення. Він стверджує, що перша підсистема музеології у своєму розвитку йшла від періоду існування предметів музейного значення до музейних предметів. Тому, безпосередньо, предмет музейного значення розглядається як первісна форма музейного предмета¹⁴.

Заслуговує на увагу також робота Г.Н. Серебреннікова «Організація і зміст науково-дослідної роботи музеїв»¹⁵, в якій систематизовано накопичений теоретичний і практичний матеріал. Вчений виразно розділяв поняття «музейний предмет» та «експонат», у контексті його поглядів нового змісту набув термін «музейна річ», який вчений не поєднував із музейною пам'яткою. «Матеріали», тобто музейні пам'ятки, дослідник поділяє, у першу чергу, на речові, документальні й ілюстративні¹⁶.

На даний момент серед дослідників-музеєзнавців не існує єдиної думки щодо структури та функцій цієї науки, перетворення музею на багатофункціональний культурний центр. Серед багатьох дослідників, які досліджували ці проблеми, слід виділити Д.А. Равиковича¹⁷, І.Б. Сидорову¹⁸, Р.В. Маньковську¹⁹, Н.А. Нікішину²⁰.

⁹ Шрайнер К. Предмет исследования музееведения и происхождение дисциплины // Музееведение. Музеи мира: Сб. науч. тр. / НИИ культуры. 1991. С. 5-10.

¹⁰ Гуральник Ю.У. Зарубежная музеология. Москва, 2005. 245 с.

¹¹ Юренева Т.Ю. Музей в мировой культуре. Москва, 2003. 532 с.

¹² Омельченко Ю.А. Перша підсистема музейництва (теоретичні засади, витоки, формування // Культурологічні студії. 2005. Вип. 2. С. 288-311.

¹³ Дукельский В.Ю. Памятники истории и культуры в системе музейной деятельности // Памятниковедение. Теория, методология, практика: Сб. науч. тр. 1986. С. 98-107.

¹⁴ Руденко С.Б. Музейна пам'ятка: соціокультурна сутність та місце в системі історико-культурних цінностей. Київ: НАККіМ, 2012. 120 с.

¹⁵ Серебренников Г.Н. Организация и содержание научно-исследовательской работы музеев. Москва: тип. «Красного печатника», 1945. 21 с.

¹⁶ Термінологічний вісник: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Л. Івашенко. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2013. Вип. 2 (2). С. 28.

¹⁷ Равикович Д.А. Социальные функции и типология музеев // Музееведение. Вопросы теории и методики: Сб. науч. тр. 1987. С. 10-24.

¹⁸ Сидорова И.Б. Общая музеология как учебная дисциплина: дискуссионные вопросы // Вопросы музеологии. 2010. Вип. 1. С. 99-105.

¹⁹ Маньковська Р.В. Сучасний музей в соціокультурній динаміці // Історія України. Маловідомі імена, події факти. 2006. Вип. 33. С. 106-118.

²⁰ Нікішину Н.А. «Язык музея» как универсальная моделирующая система музейной деятельности // Музееведение. Проблемы культурной коммуникации в музейной деятельности: Сб. науч. тр. / НИИ культуры. 1988. С. 7-15.

Особисто Н.А. Нікішин вказував на недостатньо розроблені концептуальні основи музеології. Він переглянув і проаналізував сучасний стан досліджень об'єкта, предмета та внутрішньої структури музеології, запропонувавши свою концепцію «лінгвістичної» музеології.

20 ст. з його технічними засобами уможливило обмін досягненнями та досвідом науковців, створило умови для виникнення та поширення музеологічної літератури, сприяло музеологічним дослідженням. Провідними методом поширення музеологічних ідей стали спеціалізовані музеезнавчі журнали. Так, у 1878 р. у Німеччині було започатковано журнал «Zeitschrift für Museologie», а з 1898 р. виходить «Журнал Словацької музейної общини», заснований у Братиславі в 1893 р. У 1902 р. в Англії побачив світ щомісячний журнал «Museums Journal», який мав журналістів у багатьох країнах світу, зокрема, у Німеччині, США, Австралії, Новій Зеландії. З 1919 р. двічі на рік виходив журнал Американської асоціації музеїв «Museum Work», який з 1926 р. перейменовано на «Повідомлення і доповіді» Американської асоціації музеїв.

У результаті утворення в 1946 р. Міжнародної ради музеїв (ІКОМ), почали видаватися «Новини ІКОМ» (ICOM News). З 1948 р. щоквартальний журнал ЮНЕСКО «Museum», який став головним міжнародним виданням, в якому публікувалась інформація про музеологічні дослідження.

Підавши аналізу наявну літературу, слід наголосити, що плеяда вчених приділяє особливу увагу міждисциплінарному вивченню музеології (І.В. Сидорова, Ю.Н. Мастениця²¹, Ю. Долак²², Л.М. Шляхтина²³).

Я. Долак зазначав, що у загальній теорії музеології важливо відтворити її взаємозв'язок із філософськими, загальними, гуманітарними та точними науками. Адже не випадково є думка, що «музеологія, перш за все, наука про взаємовідносини».

Практично до середини 20 ст. музеезнавство розглядалося як сукупність практичних знань, що акцентувалось на проблемі організаційної діяльності музеїв, а саме: як створити експозицію, як спонукати відвідувача відвідати музей, як скористатись багатим емоційним потенціалом, який знаходиться у музейному предметі²⁴. І.В. Безстужев-Лада та М. Озерна констатують, що «ні вітчизняна, ні зарубіжна музеологія не досягли такого рівня, щоб можна було зробити цілісний аналіз музею як соціального інституту в загальній системі людської культури»²⁵.

У 1980-90-х роках збільшилася кількість літератури, присвяченої вивченню музею як установи. Тоді ж, одним із пріоритетних напрямків дослідження стає узагальнення накопиченого емпіричного матеріалу, систематизація висновків і формування сучасних музейних ідеологій.

²¹ Мастеница Е.Н. Музеология в пространстве междисциплинарного взаимодействия // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина. 2013. Вып. 3. Т. 2. С. 155-163.

²² Долак Я. Музеология – настоящее и будущее // Музеология- Музееведение в XXI веке: Проблемы изучения и преподавания. 2009. С. 12-19.

²³ Шляхтина Л.М. Современная музеология: горизонты теоретизирования // Вопросы музеологии. 2013. Вып. 1. Т. 7. С. 12-18.

²⁴ Алешина Т.А. Музей как феномен культуры // Автореферат. дис... к. филол. н. Новочеркасск: Южно-Российский технический университет, 1999. 20 с.

²⁵ Безстужев-Лада И.В., Озерная М. Музей в системе культуры // Декоративное искусство. 1976. № 9. С. 6-10.

Зазвичай музеологія у центрі своєї дослідницької діяльності вважала музейний предмет. Вона сформулювала засади формулювання автентичної цінності цих об'єктів, досліджувала різні аспекти їх впливу на відвідувача, розробляла різні методи документування дійсності. За останні роки музеологія змінила своє судження про музейний предмет. Спершу, музейна цінність предмета визначалася рідкісністю, естетичною цінністю, меморіальністю, інформативністю, і музей виростав для предмета. Тепер чимала кількість музеологів вважає, що основою музею повинні бути не предмети, які йому належать, а ідеї, які він прагне донести до відвідувача. Саме тому музеологія останнім часом дедалі завятіше пропагує питання змісту музею як інституту, його перспектив, впливу на суспільство та формування суспільної свідомості²⁶.

Батьками «нової музеології» є французькі вчені З.А. Рів'єр та Ю. де Варіна, які зосередили увагу на розумінні нових типів музеїв, які створювалися як альтернативи класичній моделі: екомuzeїв, локальних музеїв, музеїв як наукових і культурних центрів. Але слід підкреслити, що ідеї, які були покладені в основу концепції французьких музейників другої половини 20 ст., були відомі й раніше.

Перше системне дослідження музею як установи було здійснено наприкінці 19 ст. М. Федоровим у праці «Музей, його зміст і призначення». Він підкреслив особливу інтегративну місію музею: «Музей є першою науковою і мистецькою спробою збирати і виховувати в одному, а тому ця спроба є релігійною, священною справою. Музей містить у собі всю науку про людину і природу як вираження Божої волі»²⁷.

Аналізуючи літературу періоду «нової музеології», потрібно зосередити увагу на доробках таких дослідників, як В. Воронін²⁸, Т. Калугіна²⁹, Д. Макдональд³⁰, Т. Шола³¹.

Приміром, Д. Макдональд у власних дослідженнях зосереджує увагу на особливостях музейної справи у сучасному світі: в Європі, Азії, Австралії, США. Він підкреслює, що найбільш значні та цікаві події у музейному будівництві проходять в Японії (музеї на ринкових площах, культурні парки). Цікавими є його роздуми про роль культових і паломницьких феноменів у музейній комунікації. Дослідник розглядає музей як «інструмент безперервної ініціації, що триває все життя».

Також заслуговують уваги дослідження Т. Шоли, які висвітлюють стан сучасної музеології як наукової дисципліни та визначають його основні завдання. Серед головних завдань, які вимагають вирішення, він виділяє «визначення сутності музею»³².

Підсумовуючи сучасні погляди музеологів на природу музейного предмета та специфіку «музеїв третього покоління», Т. Шола наголошує на зміні ролі музею у суспільстві, перетворення його з «явища» на «процес», на орієнтацію сучасного музею в майбутнє.

²⁶ Маньковська Р. Музеологія як наукова галузь: сучасний дискурс та проблема теоретичного інтегрування // Красзнавство. 2009. Ч. 3-4. С. 140.

²⁷ Флоренский П.А. Сочинения в 4-х т. Т.1. / Сост. и общ. ред. игумена Андроника (А.С. Трубачева), П.В. Флоренского, М.С. Трубачевой. Москва, 1994. С. 599.

²⁸ Воронин А.А. Музей как креативное пространство культуры // Философские исследования. 1994. № 1. С. 69-84.

²⁹ Калугина Т.П. Современная культура: музей или мумия? // Человек. 1994. № 2. С. 30-45.

³⁰ Макдональд Дж. Музей будущего в «глобальной деревне» // Museum. 1987. № 155. С. 87-95.

³¹ Шола Т. Новая музеология и поступальное развитие культуры или пролог кибернетического музея // Музей и демократия. 1997. С. 28-35.

³² Шола Т. Предмет и особенности музеологии // Museum. 1987. № 153. С. 50.

Також цікавими є його роздуми про галузь музеології, про проблему співвідношення музею та феномену спадщини, про сучасні методи музейної комунікації.

Протягом 80-х років 20 ст. – 10-х років 21 ст. велику увагу вчені приділяють музейній пам'ятці та її місцю у системі історико-культурних цінностей³³. Вивчення даного терміну було пов'язано з дослідженням термінологічних проблем. Музейна пам'ятка позначається термінами: «музейна пам'ятка», «музейний предмет» – «предмет музейного значення», «музеалія».

У країнах світу набув широкого вжитку термін музеалія, який детально дослідив Ф. Вайдахер. Він стверджує, що «поняття з основою музей та у сполученні з прикметником музейний має відношення тільки до конкретизації музеальності у вигляді музею. Тому обсяг таких понять обмежений цією установою та періодом її існування». Терміни ширшого масштабу утворюються з основою музеальн-, музео-, поєднані з прикметником музейний, їх поняття ширші за межі конкретної установи й охоплюють, також, предмет філософського знання, який лежить в основі цих термінів, і його прояв відповідно до часу»³⁴.

У 21 ст., завдяки роботі групи провідних музейних експертів Європи та Північної Америки (Фрідріх Вайдахер (Німеччина), Іво Мароєвич (Сербія), Сьюзен Пірс (Велика Британія), Грег Фінлі (Канада), Зеновій Мазурик (Україна) й ін.), формується постнеокласична, так звана об'єктна методологія, акценти якої зосереджені у галузі вивчення матеріальної культури (material culture studies) і власне музеїв як основних елементів культурної та природної спадщини (heritage)³⁵.

Як бачимо, проблема формування музеології, як наукової дисципліни, викликає значний інтерес серед дослідників. Проаналізувавши вищевказану літературу, можна ствердно сказати, що немає єдиного визначення музеології як науки та визначення її функцій. Також залишається низка питань, які викликані появою нових концепцій і напрямків, що потребують подальших досліджень.

Andrii Nagirnyak

Historiography of the Study of Museology as a Science

Abstract: The article attempts to highlight the main achievements of historiographic research on the problems of the development of museology as a science. The directions of museological research are highlighted and the main debatable issues are analyzed.

It is indicated that the term 'museology' has a very ancient history. The first publication on the theory of museum work was published in Munich in 1565 by the Belgian doctor Kwikeberg. Further publications on this topic appeared in the 17th century, and in 1727 K.F. Nykelius published his work, in the title of which the term 'museology' was mentioned for the first time. In 1877, the director of the museum 'Green Vault' Y.G. Gresse started the

³³ Руденко С.Б. Музейна пам'ятка... С. 14.

³⁴ Вайдахер Ф. Загальна музеологія / пер. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич. Львів, 2005. С. 50.

³⁵ Рутинський М.Й., Стецюк О.В. Музезнавство: Навч. посіб. Київ, 2008. С. 16.

periodical 'Zeitschrift für Museologie und Antiquitätenkunde' in Dresden, where in 1883 he published the work 'Museology as a Special Discipline', thus starting the before-museological stage.

The author shows that a number of scientists use the terms 'Museum studies' and 'museology' as identical in meaning, because within the framework of theoretical museology a systematic approach is implemented and the entire complex of issues related to the preservation and actualization of all forms of cultural and natural, movable and immovable, tangible and intangible heritage.

At the moment, there is no consensus among researchers – museologists regarding the structure and functions of this science, the transformation of the museum into a multifunctional cultural center.

The article states that museology usually considered the museum object at the center of its research activities. In recent years, museology has changed its judgment about museum objects. At first, the museum value of the object was determined by rarity, aesthetic value, memoriality, informativeness, and the museum grew for the object. Now, a considerable number of museologists believe that the basis of a museum should not be the objects that belong to it, but the ideas that it seeks to convey to the visitor. That is why museology has recently been increasingly promoting the issue of the content of the museum as an institution, its prospects, influence on society and the formation of social consciousness.

The directions of museological research are also highlighted and the main debatable issues are analyzed. The meaning of the terms 'museology', 'museum' is considered and the literature is described, which assigns the place of museology in the system of social and humanitarian sciences.

Keywords: museology, cultural heritage, new museology, museum object, functions